

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 02.06.23

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Haibun

(_sjanger) “Haibun is haiku-like prose with or without one or more haiku. [...] many published haibun contain haiku that rely heavily on the context supplied in the prose. [...] There is one or more haiku that may or may not stand alone, that deepens or summarises the prose or that takes the prose storyline a step further and that serves as a long pause calling for a mental shift.” (<https://poetrysociety.org.nz/affiliates/haiku-nz/haiku-poems-articles/archived-articles/characteristics-of-contemporary-english-language-haibun/>; lesedato 04.11.21)

Hapax legomenon

Et ord som kun brukes én gang i en overlevert tekstmengde eller i et forfatterskap. Betydningen av ordet kan være usikker, nettopp fordi det ikke kan ses i bruk i andre kontekster.

“Noen av ordene er “fantomord” med få eller bare ett litterært belegg (*hapax legomenon*), som *uværsgod* (Hamsun) og *hjerneflue* (Welhaven).” (Aud Anna Senje i *Språknytt* nr. 1 i 2013 s. 30)

Den franske litteraturforskeren Claude Maillard-Chary valgte ut nesten tre tusen sider av de franske surrealistenes tekster fra perioden 1917-66, og fant mange hapax legomenon (Maillard-Chary 1994 s. 17).

Heksalogi

(_format) Et verk som består av 6 relativt selvstendige deler, oftest slik at de 6 delene først har blitt publisert på ulike tidspunkt.

Helleristning

Bilder og/eller skrift hugget eller risset inn i fjell i gammel tid.

Heltediktning

(_sjanger)

Engelsk: “Heroic poetry”.

Mange epos og andre tekster framført av rapsoder er heltediktning som hyller store krigere og forteller om deres enestående bragder. Rapsoden bevarer minnet om de største krigerne, de som tilkjempet seg mest ære på slagmarken.

Afrikanske krigere kunne i det tradisjonelle stammesamfunnet delta i en xas, dvs. en seremoni med danser, sanger og framføringer. Å proklamere en xas (for xas er også en sjangerbetegnelse) eller en baarabo innebar å si fram et dikt som var en utfordring til en bestemt fiende. En bakkku var en kort sang om framtidige seire (Kesteloot og Dieng 1997 s. 60).

Saxo Grammaticus, en dansk historiker som levde i middelalderen, forteller at da den danske kongen Valdemar skulle i krigen, fikk en skald i oppgave å følge rekkene av soldater, komme med rasende angrep på fienden og dermed forsterke soldatenes lyst på hevn (Kesteloot og Dieng 1997 s. 61).

Etter en afrikansk stammeleders eller herskers død, forteller grioter (afrikanske rapsoder, dvs. epos-fortellere/-sangere) om lederens gjerninger og tolker deres betydning. Afrikanske begravelser kan føre til at store folkemengder samles til en slags “feiring” av lederens betydning. Noen går opptil 200 kilometer til fots for å komme til en slik begravelses-“fest” (Kesteloot og Dieng 1997 s. 63).

Zulu-høvdingen Chaka (1787-1828) var en genial militær strateg. Han skal ha hatt en hær på 100.000 krigere (og påla også unge kvinner militærtjeneste). Det finnes både muntlig heltediktning om han og en romanlignende fortelling skrevet av Thomas Mofolo (oversatt første gang til engelsk i 1939).

I et epos kunne en griot utbryte slikt som at “Dere mennesker i dag, dere er så små sammenlignet med deres forfedre!” (Kesteloot og Dieng 1997 s. 89-90).

Den norske 1700-tallsforfatteren Christen Pram var i sin samtid mest kjent for det allegoriske heltediktet *Stærkodder*.

Ved å fortelle om de store heltenes reiser over lange avstander, kunne rapsoder knytte historiske forbindelser mellom forskjellige riker og herskere.

“Det heter seg at vi ikke lever i en æreskultur, men akkurat det å ta vare på sine foreldre er vel og bør vel være en æressak også for oss? [...] Krenket ære i eldre sammenhenger var et angrep på hele slektens, forfedres og de ennå ufødtes, moralske kapital. Blodhevn var i grunnen den eneste mulige løsningen. For krenket ære var mer alvorlig enn et tilfeldig drap. [...] Hvis man snakker om “ære” i det moderne Norge, tyder det som regel på språkløshet eller manglende fortrolighet med omtale av moralproblemer. [...] Om det er en æressak å behandle de gamle anstendig? Hvis man finner en slik språkbruk naturlig, er det ingenting i veien for å kalle det en “æressak”. Men jeg er redd at henvisninger til æressaker er et noe utilstrekkelig argument i den moderne sosialstaten. Man snakker heller om “verdivalg”, “omsorgsplikter”, “solidaritet” og “medmenneskelighet”.” (Trond Berg Eriksen i *Morgenbladet* 16.–22. desember 2011 s. 52)

Hendiadyoin

(_litterær praksis) Gresk for “én gjennom to”. En språkfigur der én idé blir betegnet ved bruk av to uttrykk som følger etter hverandre, slik som i “med fakler og ild” i stedet for “med brennende fakler” (Behrmann 1974 s. 98).

Herbarium

(_sjanger) En plantesamling eller en boksjanger.

“Et herbarium er en samling planter. I riktig gamle dager måtte skolebarna lage små herbariumbøker og samlinger med blomster og planter. Og så måtte de skrive både de norske navnene og de latinske navnene på planten og familien planten tilhørte. Det var masse jobb og det ble nydelige samlinger.” (Michaelsen 2003 s. 92)

Ifølge den romerske forfatteren Gaius Plinius den eldre (1. århundre e.Kr.) var det legen Cratévas [her med fransk stavemåte] som lagde det første illustrerte herbarium (Bouquiaux-Simon 2004 s. 28). Omtrent år 512 fikk keiser Flavius Anicius Olybrius’ datter Juliana Anicia et vakkert herbarium som gave. Denne pergamentcodexen har 392 helsides illustrasjoner og 87 illustrasjoner inne i teksten (Bouquiaux-Simon 2004 s. 29). I tillegg inneholder dette verket bilder av dyr og mennesker. På engelsk kalles verket *Vienna Dioscurides*.

Hermetegn

Den franske forfatteren Paul Valéry skrev at han brukte hermetegn for å markere en beskyldning. Det var et tegn for mistanke. “Jeg tar ikke ansvaret – for termen” (siteret fra Hamon 1996 s. 86).

Heroide

(_sjanger) “Heltebrev” som lyrisk sjanger og rolledikt. En mytologisk eller historisk skikkelse blir tilskrevet teksten/sangen, som er et kjærlighetsbrev. Den romerske dikteren Ovid skrev heroider som ble lagt i munnen på kvinner som skrev til fraværende menn (Arnold og Sinemus 1983 s. 277).

“Heroiden er en slags epistel på vers, ført i pennen av en berømt litterær eller historisk person, fortrinnsvis en kvinne. Heroiden er en utskjelt genre og er blitt kalt “guvernantepoesi”, men nyere forskning har fattet interesse for den og sett den som en forløper for den følsomme brevroman og som en utpreget feminin uttrykksform. I Norske Selskabs skrifter står heroiden forholdsvis sterkt. Og også “vår dikter”, Christen Pram, skrev en heroide, “Philippa til Erik”.” (professor Liv Bliksrud i *Bokvennen* nr. 1 i 1997 s. 38)

Den tyske dikteren Christian von Hofmannswaldau skrev midt på 1600-tallet heroider på heksameter, hver av dem på 100 vers, og “skrevet” både av menn og kvinner (Arnold og Sinemus 1983 s. 277).

Heteronym

Et begrep først brukt om den portugisiske dikteren Fernando Pessoa. Betegner en fiktiv dikter som påstås å være forfatteren av bestemte litterære tekster. Bruk av heteronym inngår i det litterære kunstverket.

Heuristikk

Teori om hvordan noe nytt blir funnet/oppdaget ved hjelp av provisoriske modeller, arbeidshypoteser, trial-and-error og analogi (i motsetning til deduktiv logikk) (Arnold og Sinemus 1983 s. 474).

Hevntragedie

(_sjanger, _skjønnlitteratur, _drama) En undersjanger av tragedien. Til denne sjangeren hører blant annet Shakespeares *Hamlet* (1603), Thomas Kyds *The Spanish Tragedy* (ca. 1587), Christopher Marlowes *The Jew of Malta* (ca. 1589), Thomas Middletons *The Revenger's Tragedy* (1606) og John Websters *The Duchess of Malfi* (ca. 1614).

Historisk spill

(_sjanger, _drama) Et skuespill basert på historiske begivenheter og ofte framført på en utendørscene eller i et landskap. Vanligvis er skuespillerne amatører.

På Stiklestad framføres hvert år *Spelet om Heilag Olav* på en stor utendørscene. Noen av personene spilles av profesjonelle skuespillere, men de fleste som opptrer er amatører. "Rundt 140 av friluftsspillene som har vært vist, lever fortsatt, noen settes opp årlig, andre hvert annet eller hvert tredje år. Hver sommer kan du være sikker på å finne mellom 70 og 90 ulike spill rundt om i norske grender og byer, de aller fleste av dem feirer vår forhistorie." (*Aftenposten* 30. mai 2009 s. 14)

"Aulestad-spillet [skrevet av Kristin Sørhoel] [...] ble presentert for to år siden, nå utvides det med premiere 20. juni. Denne gangen kommer vennene Nina og Edvard Grieg på besøk. Scenene blir spilt over hele Aulestad-gården, og det hele bygger opp mot et stort og fullstendig spill i Bjørnson-året 2010." (*Dagbladet* 24. april 2008 s. 38)

Hjelpeskriking

(_skrivepraksis)

Noen personer har hjulpet forfattere så mye at de kanskje burde hatt navnet sitt på bokomslaget. Det gjelder f.eks. Louis Bouilhets hjelp til Gustave Flaubert med manuset til *Madame Bovary* og Ezra Pounds hjelp til T. S. Eliot med manuset til

The Waste Land (Richard Ellmann i Bloom 1985 s. 75). I begge disse tilfellene var det komposisjonen i verkene som hjelpeskriverne bidro mest med.

En hjelpeskriver er ofte selv forfatter og publiserer tekster under eget navn. T. S. Eliot fikk hjelp av andre forfattere til å strukturere og forkorte noen av sine mest kjente tekster. Han viste utkast av tekstene til private venner som også var diktere. Den amerikanske dikteren Conrad Aiken leste i 1911 en tidlig versjon av Eliots dikt “The Love Song of J. Alfred Prufrock” (1915). Etter råd fra Aiken kuttet Eliot blant annet ut et midtparti av diktet. Mer kjent er hvordan den amerikanske dikteren Ezra Pound bidro til å forandre Eliots lange dikt *The Waste Land* (1922). Eliots opprinnelige manuskript, altså versjonen før teksten ble endret på grunnlag av Pounds innvendinger, ble publisert i 1971. Mange av Eliots dikt ble dessuten publisert i tidsskrift før de inngikk i bøker, og han oppfattet tidsskrift som utprøvningssteder. Enkeltdikt fra tidsskrift kunne senere bli slått sammen til større dikt og endret på andre måter.

Holocaustlitteratur

(_sjanger)

Den israelske forfatteren Yehiel De-Nurs roman *House of Dolls* (1955; opprinnelig på hebraisk) “har den tvilsomme æren av å bli regnet som opphavet til såkalt “Nazi exploitation”, eller naziporno på godt norsk. Martin Amis’ *The Zone of Interest* og Lavie Tidhars *A Man Lies Dreaming*, to av høstens engelske “holocaustromaner”, minner oss på det høy- og lavkulturelle parallelløpet som har preget den kunstneriske bearbeidelsen av jødeutslettelsen. [...] Den mest diskuterte holocaustromanen det siste tiåret, Jonathan Littells *De velvillige* (2006), åpnet med henvendelsen “Menneskebrødre” og tok oss inn i tankene til SS-offiseren Maximilien Aue over drøye tusen sider. Man ble oppfordret til å identifisere seg med Aue og drive selvgranskning: Hvor forskjellige er vi når alt kommer til alt? [...] Idet historien om holocaust blir historien om gjerningsmennenes kompliserte menneskelighet, er vi for alvor moralsk konkurs.” (Olaf Haagensen i *Morgenbladet* 23.–29. januar 2015 s. 44)

Homilie

(_sjanger) Fra gresk for “samvær” og “fortrolig samtale”, senere brukt i latin for “å preke”. En oppbyggelig bibelutlegning, en enkel fortelling som skulle belyse et moralsk problem (f.eks. i en preken). En tekst som relativt fritt gjenforteller, kommenterer eller gir anvendelsesråd til et fullstendig bibelsk tekstutdrag.

Homilien er en type preken som var vanlig gjennom middelalderen, i nesten tusen år (Faulstich 1996 s. 162). En homilie var “tettere” på bibelteksten enn en preken trengte å være.

“Homilibok” brukes ofte synonymt med “prekensamling”, en samling prekener ordnet etter rekkefølgen i kirkens kalenderår.

Gammelnorsk homilibok, skrevet i Bergen ca. år 1200, inneholder bare prekener til kirkelige festdager. Boka inneholder utenlandske prekener oversatt til norsk, og to norske prekener.

Homoioteleuton

(_litterær_praksis) Ord-endelser som kommer etter hverandre er identiske. Eksempel: “Skrikende og truende” (“-ende” er likt).

Hukommelsesmedisin

(_memoreringspraksis) Tysk: “Gedächtnismedizin” (Berns og Neuber 2000 s. 132). Medikamenter som skal fremme hukommelsen. Et moderne eksempel er Ginseng (latin: Panax).

Humanisme

“Humanistene er bærere av et nytt dannelsesideal hvis kjerne er troen på de klassiske studiers evne til å utvikle det sant, menneskelige, *humanitas*.” (Schjelderup og Winsnes 1959 s. 39)

Humoreske

(_sjanger, _skjønnlitteratur) En forholdsvis kort humoristisk fortelling. Betegnelsen “humoreske” brukes også om en musikkjanger (munter musikk).

Eksempel:

Jerome K. Jerome: *Three Men in a Boat* (1889) og *Three Men on the Bummel* (1900)

Hyllesnusing

Å gå langs bokhyller og se på og titte i bøker etter lyst- og innfallsmetoden. På engelsk kalt “berrypicking” (Marcia Bates).

Hyllestverk

(_sjanger) Engelsk: “Homage”. Et verk lagd som en hyllest til f.eks. en filmregissør, forfatter eller maler. Verket vitner om inspirasjon og påvirkning fra store det store forbildet, men trenger likevel ikke å være svært likt et annet verk. Et verk produsert i ærbødighet og med beundring for et forfatterskap, et bestemt verk, en sjanger e.l.

En “eulogy” er en “written or spoken composition in praise of someone or something, especially a person who is deceased, for example, Ben Jonson’s eulogy on Shakespeare.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Den første dikter som nevnes ved navn i litteraturhistorien er en kvinne, Enheduana. Hun levde i Sumer i det sørøstlige Mesopotamia for ca 4300 år siden. Hun skrev hyldningsdikt til fruktbarhetsgudinnen Inanna, som var en sentral guddom i den sumeriske religion og som ble dyrket i et stort tempel i Al Obayd, nord for Ur.” (*Bokvennen* nr. 4 i 2001 s. 66)

Mange tydelig intertekstuelle verk kan oppfattes som hyllestverk. Forfatteren Jon Øystein Flinks roman *Ole-Kristian Oksrød* (2003) har en hovedperson som “forvandles fra uavhengig skjønnånd til organisert sosialist og Klassekampen-medarbeider. Ikke så rent ulikt hovedpersonen i Dag Solstads nå klassiske *Arild Asnes 1970*, må vi få lov til å påpeke? - Nja, jeg innrømmer gjerne at Solstad er et litterært forelegg for romanen – dog ikke det eneste. Jeg har bevisst gjort boken til en hommage til mine litterære forbilder, opplyser Flink.” (*Morgenbladet* 5.–11. september 2003 s. 13) Inger Bråtveits roman *Siss og Unn* (2009) kan oppfattes som en hyllest til Tarjei Vesaas og hans roman *Is-slottet* (1963), der hovedpersonene heter Siss og Unn.

Arne Hjeltnes’ bok *90 retter til Ingrid Espelid Hovig* (2014) ble utgitt da den kjente TV-kokken fylte 90 år. Kjente kokker som Harald Osa, Bodil Nordjore, Arne

Brimi, Tom Victor Gausdal, Eyvind Hellstrøm og mange flere forteller i boka om sitt forhold til Espelid Hovig, og gjengir sine beste oppskrifter som en hyllest til henne.

I Christian Kjelstrups *Uroens kokebok* (2015) har forfatteren “ispedd hundre forfatterportretter hver sin dose ordspill og kjørt dem, bokstavelig talt, gjennom kjøttkverna. Resultatet er en underlig farse av formidling og vitsemakeri [...] Mat og litteratur i en humoristisk innpakning [...] det finnes flotte ordspill her, som Tove Janssons fristelse, Orrhane Pamuk og Majonesbø, men et betydelig knippe av dem virker en smule tilstrebet, ta Nils-Syltetøivind Haagensen og Sprut Hamsun som eksempler [...] de hundre hodene dandert i fisk, kjøtt, frukt, søtsaker og brødpålegg. [...] hommage, litt i snilleste laget.” (*Dagbladet* 19. desember 2015 s. 57)

“Som regel var homage-filmene åpenlyst basert på eldre verk, men man finner også andre og mindre tegn på homage i filmens verden. Små elementer som kun filmtrente øyne kan få med seg, og som er ment som stille hyllester fra en regissør til en annen finner man i nesten alle filmer. Under ser vi et eksempel på dette fra David Lynch sitt mesterverk *Wild at Heart*. I begynnelsen av scenen ser vi en mann gå fra høyre til venstre i scenen. På skulderen bærer han et rødt, tynt rør. I følge Lynch selv er dette en hyllest til Jacques Tati. *Wild at Heart* er i tillegg en homage til den kjente filmen *The Wizard of Oz*.” (Sivert Almvik i <http://montages.no/2010/02/begrepet-homage/>; lesedato 23.02.12)

Den belgiske tegneserieskaperen Hermann Huppens *Hey, Nick! Are you dreaming* (1981-83) er en tegneserie som hyller amerikaneren Winsor McCays klassiker *Little Nemo in Slumberland* (1905-14). Gore Verbinskis animasjonsfilm *Rango* (2011) har blitt oppfattet som en hyllest til forskjellige westernfilmer, særlig Roman Polanskis *Chinatown* (1974), der det også dreier seg om kamp om små vannressurser.

Noen teknikker og deler av filmer har blitt oppfattet som hyllester. Et eksempel er en scene med en barnevogn i amerikaneren Brian De Palmas *The Untouchables* (1987), som er en hyllest til en tilsvarende dramatisk scene med en barnevogn som ruller uten kontroll i russeren Sergej Eisensteins *Panserkrysseren Potemkin* (1925) (Parkinson 2012 s. 85).

LucasArts' *Monkey Island*-dataspillserie (fra 1990) er sjørøverfilm-hommager (Rauscher 2012 s. 90). Tegneserieskaperen Jason (kunstnernavn for John Arne Sæterøy) ga i 2013 ut *POP!*, som er “proppfull av snedige, kløktige og elegante hyllester” til malere, forfattere og tegneserieskapere (*Morgenbladet* 13.–19. september 2013 s. 50).

“Edvard Munchs 150 årsjubileum feires på mange måter. Her er en svært original musikalsk hyllest til den store mesteren. [...] Svein Eriksen tok kontakt med

fiolinisten Henning Kraggerud og lanserte en idé om å invitere 15 samtidskomponister til å lage hvert sitt bidrag – inspirert av et enkelt maleri – som til sammen kunne utgjøre en suite. Alt skulle skrives for solofiolin. [...] Munchs drømmer, danser, møter, kveldsstunder, måneskinn, trær, hav, piker på broen, unge mennesker på stranda, alt er blitt omsatt til melodier av håndplukkede, moderne komponister fra hele kloden. I pakt med eksklusiviteten i dette prosjektet, blir CD-en “Munchs suite” levert i en svart, fløyelsaktig luksusboks, fylt med kort der hvert enkelt bilde er presentert, sammen med den aktuelle komponistens tekst omkring sin fortolkning. Kraggerud spiller som en faun i Munchs ville skoger; rått, klangsterkt, til tider vilt og ekspresjonistisk, rent, men aldri overfladisk vakkert.” (Dagbladet 26. september 2013 s. 64)

Hypallage

(_litterær_praksis) Kommer fra et gresk ord for “forveksling”. Et bestemmelsesord (f.eks. et adjektiv) stilles foran et annet ord enn det logisk hører sammen med. Et ord i en setning overføres til et uventet sted i setningen, særlig ved bruk av et adjektiv foran et substantiv på denne måten: “Jeg spaserte i den ensomme skogen”, der ensomheten blir overført fra personen til skogen (Rey 1997 s. 93).

En kvalitet ved et “objekt” omtalt i en ytring tilskrives et annet “objekt” i samme ytring (Nayrolles 1987 s. 51). En retorisk figur som består i en “ugrammatisk ombytting” av setningsdeler, en syntaktisk endring av typen “her beauty’s face” i stedet for “her face’s beauty”.

Hypallage er en retorisk figur som består i at ord/setningsdeler byttes om på en uvanlig og ofte påfallende måte; “the reversal of the expected syntactic relation between two words” ([http:// dictionary.reference.com/browse/hypallage](http://dictionary.reference.com/browse/hypallage); lesedato 19.08.15). “Haien svømte rundt han i en sulten sirkel” er en hypallage der den mer “naturlige” formuleringen ville vært “Den sultne haien svømte rundt han i en sirkel”. “Kjølig former du ditt polarliv” (i Harald Sverdrups i dikt “Havet”) er en tiltale til havet der polarlivet passer bedre å kalles kjølig enn havets utforming av polarlivet. Men hypallagen gjør havet mer aktivt, som et menneske, fordi “kjølig” foran et verb signaliserer en følelse (mens kjølig om polarliv signaliserer bare en lav temperatur).

“The mistake becomes a figure by expressing a meaning, albeit an unexpected one. According to Guiraud (p. 197), ‘The device is related to the aesthetics of vagueness; by suppressing the relationship of necessity between determined and determinant, it tends to liberate the latter.’ (Bernard Marie Dupriez and Albert W. Halsall, *A Dictionary of Literary Devices*. Univ. of Toronto Press, 1991)” (<http://grammar.about.com/od/fh/g/hypallageterm.htm>; lesedato 23.09.15)

“Han pirket i en forsiktig omelett.” (Odd Eidem i *Fløyten og orgelet*, 1978)

I Herman Wildenweys dikt “Eventyr til Ellen” står det: “Men jorden vil du aldri, nei aldri mere se, / når den blinker som en stjernelill så syndig langt fra eder.” – “syndig” passer bedre om jorden, men har blitt flyttet.

I Camilla Colletts roman *Amtmandens Døttre* (1854-55) sier Kold til Müller: “Jo unektelig, det [dvs. vakker] er hun” [...] “Sofies smil, det særegne, hvormed hun hadde forkynt ham hans lykke, steg i det samme forræderisk frem i hans erindring, og forskrekket la han til: Men det er et trekk ved munnen som ikke er smukt.” Ordet “forræderisk” passer til det han sier forskrekket og kunne erstattet “forskrekket”.

Virkemidlet var vanlig i den litterære impresjonismen, f.eks. hos den franske dikteren Paul Verlaine. Den franske dikteren Arthur Rimbaud bruker ofte hypallage fordi det egner seg til å uttrykke irielle sammensetninger (Friedrich 1988 s. 204).

Hyperbaton

(_litterær_praksis) “A figure of speech that uses disruption or inversion of customary word order to produce a distinctive effect; also, a figure in which language takes a sudden turn – usually an interruption. [...] “Some rise by sin, and some by virtue fall.” (Escalus in William Shakespeare’s *Measure for Measure*, Act II, scene one) “And a small cabin build there, of clay and wattles made” (W. B. Yeats, “The Lake Isle of Innisfree”) [...] “Hyperbaton may well be considered to result from inversion because it is possible to recast the sentence so as to integrate the added segment. But the effect characteristic of hyperbaton derives rather from the kind of spontaneity which imposes the *addition* of some truth, obvious or private, to a syntactic construction apparently already closed. Hyperbaton always consists in an adjacent assertion This appears all the more clearly when the grammatical link seems loosest, as in the case of *and* preceded by a comma. Ex: ‘The arms of the morning are beautiful, and the sea’ (Saint-Jean Perse, quoted by Daniel Delas, *Poétique-pratique*, p. 44).” (Bernard Marie Dupriez and Albert W. Halsall, *A Dictionary of Literary Devices*. Univ. of Toronto Press, 1991)” (<http://grammar.about.com/od/fh/g/hyperbatonterm.htm>; lesedato 16.12.13)

I det antikke verket *Om det opphøyede* av Longinos (også kalt Kassios Longinos) knyttes hyperbaton til uttrykk for sterke følelser, f.eks. sinne, frykt, indignasjon, sjalusi – og dette kommer til uttrykk gjennom “syntaktisk oppløsning” (gjengitt fra Courtine, Deguy m.fl. 1988 s. 142).

Hyperbaton er et vanlig virkemiddel hos den spanske 1600-tallsdikteren Francisco de Quevedo (Strosetzki 1996 s. 147).

Hyperbol

(_litterær_praksis) Overdrivelse og overbud (Groddeck 2020 s. 231), f.eks. “Jeg gråter blod”, “Smellet kunne vekke døde”, “Folket har ventet en evighet på å få en norsk verdensmester”, “Vi døde av latter”, “Jeg har sagt en million ganger at du ikke skal ha beina på bordet.” En figur for overdrivelse og emfase, brukt for å forstørre eller forminske (Fresnault-Deruelle 1997 s. 26). Det brukes gjerne superlativer.

Det er en slags meningsutskeielse (Sollers 1986 s. 262). Uttrykket er overdrevet, som i “Han er gal av kjærlighet” og “Han brukte utrolig mye penger” (Garapon 1988 s. 70). I noen tilfeller kalles også en underdrivelse for en hyperbol, f.eks. en usannsynlig og overdreven forminskelse (Groddeck 2020 s. 232).

“The term hyperbole has ancient origins. It combines one Greek term that means “over” and another that means “cast” or “throw.” So hyperbole describes the sense of over-reaching, or grasping beyond what is necessary in order to describe a certain feeling, an experience, or response. There’s a great example of hyperbole in the famous scene from *Romeo and Juliet* in which Romeo sees his true love on her balcony in the moonlight. Since falling in love is by no means an everyday experience, so Romeo must communicate with language that reaches past the everyday. He sees her looking up at the sky and says:

Two of the fairest stars in all the heaven,
Having some business, do entreat her eyes
To twinkle in their spheres till they return.

Without hyperbole, you’d have to hear Romeo saying something more grounded and realistic, like “I find myself significantly attracted to that appealing-looking young lady, her eyes are very beautiful indeed.” Thankfully, Shakespeare instead employs hyperbole so that Romeo can describe her eyes as bright enough to make the stars in the sky want to offer her a job:

“her eyes in heaven / Would through the airy region stream so bright / That birds would sing and think it were not night.” (2.1.19-22)

Juliet’s eyes, to Romeo, are so gobsmackingly beautiful that they could be put in the sky in place of the stars – an impossible concept! And what’s more, Romeo says that if her eyes were up there in the dark sky with the Big Dipper and

Cassiopeia, all the sleeping birds on the planet would feel the light they cast, think that the sun had risen, and then start chirping. [...] the hyperbolic claim that Romeo makes in that special moment helps the audience understand that what he's feeling is anything but commonplace. Simply looking at Juliet is an experience so overwhelming that it defies logic. [...] what's happening is larger than life." (Elena Passarello i <https://liberalarts.oregonstate.edu/wlf/what-hyperbole>; lesedato 08.08.22)

Bruk av hyperbol uttrykker ofte at språket ikke strekker til for å uttrykke noe, f.eks. til å uttale en skuffelse eller beundring (Reboul 2009 s. 130). Men hyperboler kan også være sarkastiske uttalelser, f.eks. hvis en person på en sarkastisk måte kalles "en sann dverg" (overdrivelse av hvor liten personen er) (Dolores og García 2013 s. 15).

En såkalt "rosende hyperbol" er overdrevet og ironisk ros. Jo mer overdrevet de rosende ordene er, jo større er muligheten for at ytringen oppfattes som ironisk (Bähler, Gantert og Imboden 2008 s. 56).

Det er "en forstørrelse gjennom billedlighet. Som nevnt karakteriseres ofte barokk-stilen som hyperbolsk. Se igjen Petter Dass' "Herre Gud! dit dyre Navn og Ære". [...] Ville vi f.eks. i et nordnorsk miljø berette slik: - Der kommer Jens Olsen løpende nedover den våte marka så sølesputen står...? Denne versjonen er vel ikke usannsynlig: - Der kjem han Jens settanes nedetter våtmarska så sjettauren står som en partiell solformørkels' omkring mannj. [...] I hverdagen gjør vi ofte bruk av forstørrende ord eller orddeler: veldig, enorm, kolossal, rå-sterk, gør-dårlig osv." (Texmo 1982 s. 59)

Det kan være tallhyperbol ("titusen" i stedet for "mange") og bildehyperbol ("mitt gjesp er like stort som hele verden") (Gehse 1993 s. 53).

"A favoured demonstration is a 'human tide' whereas an unfavoured one is a 'mob rampage'. We can always look for the use of hyperbole in texts and think about what they are used to conceal and how they evaluate persons, places and events." (https://semioticon.com/sio/files/downloads/2012/01/Lecture_7_Rhetorical_Tropes11.pdf; lesedato 03.05.18)

En "adynaton" er en type hyperbol som uttrykker umuligheter og ikke-realisme (Fresnault-Deruelle 1997 s. 26). "A declaration of impossibility, usually in terms of an exaggerated comparison. Sometimes, the expression of the impossibility of expression. Examples: I will sooner have a beard grow in the palm of my hand than he shall get one of his cheek, – Shakespeare *2 Henry IV* 1.2.20-22; I cannot speak enough of this content / It stops me here; it is too much of joy. – Shakespeare, *Othello* 2.1.196-97" (<http://rhetoric.byu.edu/figures/a/adynaton.htm>; lesedato 21.09.12).

Donald Trump ga ut en bok i 1987, mange år før han ble president i USA, der han anbefaler bruk av hyperboler. “ “I Call It Truthful Hyperbole”: The Most Popular Quotes From Trump’s “The Art of the Deal”. The most-highlighted excerpts from Trump’s book take on new meaning, given the way he ran his campaign – and is running America. [...] In 1987, Donald Trump published *The Art of the Deal*, a 402-page book outlining his worldview and strategies for making what he was known for at the time: deals. [...] “The final key to the way I promote is bravado. I play to people’s fantasies. People may not always think big themselves, but they can still get very excited by those who do. That’s why a little hyperbole never hurts. People want to believe that something is the biggest and the greatest and the most spectacular. I call it truthful hyperbole. It’s an innocent form of exaggeration – and a very effective form of promotion.” ” (Emily Price i <https://www.fast-company.com/3068552/i-call-it-truthful-hyperbole-the-most-popular-quotes-from-trumps-the-art-of-the-deal>; lesedato 03.09.18)

Sirkusplakater har ofte vist bilder preget av visuelle hyperboler, med scener som knapt lar seg realisere og som kan føre til skuffelse hos dem som kjøper billett (Fresnault-Deruelle 1997 s. 160). I karikaturer er det svært vanlig med hyperboler, så mange at de utgjør en hel “overdrivelses-estetikk”.

“Jeg har ventet evig” er både en hyperbol og en synekdoke (del for helhet), fordi det omfattende “evig” står for “lenge” som i tid er en del av evigheten (Groddeck 2020 s. 232).

Hypotypoun

(_litterær_praksis, _memoreringspraksis) Gresk ord. Også kalt “hypotypose” og “energia”.

Å bruke ord til å skildre noe visuelt slik at tilhørerne synes at de har det visuelle for sine øyne (Reboul 2009 s. 142). Et retorisk begrep for en visuell anskueliggjøring, f.eks. å bruke en fortelling eller en beskrivelse til å lage et indre bilde i leseren/tilhøreren. Billedliggjøring for lettere å huske noe. En person kan altså lage et slikt indre bilde for sin egen del, for å huske noe.

Målet er å overskride det fortellende og beskrivende, og gi en svært livaktig opplevelse av det som skjer, som om det skjedde akkurat nå.

Hensikten er å “vekke følelser [...] gjennom en virkelighetseffekt”, ofte gjennom beskrivende fragmenter som skal gi leseren noe som ligner en direkte sanseopplevelse (Jean-Jacques Robrieux m.fl. i <http://nt2.uqam.ca/fr/cahiers-virtuels/article/le-webtoon-une-esthetique-de-lhypotypose>; lesedato 06.02.19).

Dette retoriske virkemiddelet er vanlig i epos, ved å skape en slags “levende bilder” (Bessières 2011 s. 274). I stedet for en statisk beskrivelse av at helten Akillevs bevæpner seg i *Iliaden*, viser Homer oss Akillevs i stedet i ferd med å utruste seg og beskriver hvert våpen etter hvert som helten griper det. Dette fungerer som en anskueliggjøring og “aktualisering av beskrivelsen” (Bessières 2011 s. 272), f.eks. med deiktiske ord som “den” og “der”. Akillevs befinner seg så å si foran våre øyne.

Denne memoreringspraksisen ble anbefalt av Thomas Aquinas i middelalderen. Begreper (ofte abstrakte og uanskelige) ble ved bruk av fantasien omdannet til indre bilder (gjerne svært fantasifulle), slik at begrepene kunne framkalles i bevisstheten ved å framkalle det indre bildet først. Slik bildliggjøring eller anskueliggjøring ble ofte brukt i kombinasjon med andre memoreringspraksiser, f.eks. gjentakelser (Faulstich 1996 s. 128).

Høytlesingsmemorering

(_memoreringspraksis) Ifølge den britiske renessanse-filosofen Francis Bacon egner høytlesning seg godt for senere å huske innholdet i en tekst (Berns og Neuber 2000 s. 130). Johann Heinrich Alsted anbefaler i verket *Encyclopaedia* (1630, i 7 bind) høytlesning på et ensomt sted, for ikke å miste konsentrasjonen og å kunne lese teksten høyt uten å forstyrre noen (Berns og Neuber 2000 s. 133).

Håndpåskrivning

(_memoreringspraksis, _skrivepraksis) Det å skrive ned noe på sin egen hånd, noe viktig en skal huske. Når en ser på hånda, kommer en på det.

Den unge Charles Dickens arbeidet som journalist, og det hendte at han i hast skrev ned noe på sin egen hånd fordi han ikke hadde noe annet å skrive på: “writing on the palm of my hand, by the light of a dark lantern” (Dickens sitert fra Ackroyd 1991 s. 164).

Håndskrift

(_skrivepraksis)

“I dag er håndskrift redusert til noe man finner på huskelapper. Vi lever i tastaturets tidsalder, og snart vil barn slutte å lære håndskrift på skolen, mener en dansk framtidss forsker. Det aller meste av skriftlig kommunikasjon foregår i dag ved hjelp av tastaturer, og håndskriften er dømt til å forsvinne, mener Johan Peter Paludan ved Instituttet for Fremtidsforskning i Danmark. - Innen overskuelig framtid vil vi ikke engang ha bruk for tastatur lenger når vi skal skrive. Det blir noe slikt som at vi snakker til en datamaskin som omdanner våre ord til skrift. Før eller siden vil folk bli enige om at det er fullstendig overflødig å undervise i å skrive, sier Paludan til 24timer. Mette Teglers i den danske lærerforeningen kan på sin side fortelle at man fortsatt terper på løkkeskrift i barneskolen, men hos de litt eldre elevene er det datamaskinen som råder. Professor Niels Egelund ved Danmarks Pædagogiske Universitetsskole fastslår at barns håndskrift er blitt stadig vanskeligere å lese i takt med at datamaskiner og mobiltelefoner har tatt over. - Jeg får innimellom se oppgaver som grunnskoleelever har skrevet for hånd, og det kan være svært vanskelig å tyde hva som står der. Det ville aldri vært et problem for 25 år siden, sier Egelund til 24timer.” (*Dagbladet* 16. mars 2010 s. 13)

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>